

DIONIZIJSKA POSUDA IZ HVARA

Marin Zaninović

U bogatu spomeničko kulturnu baštinu grada Hvara u mogućnosti smo, barem putem ovog članka, »povratiti« jedinstvenu antičku posudu s prizorima iz kulta boga Dioniza ili Bakha. Vrč ima oblik grčke vaze askosa, posude koja izvorno oponaša oblik male mješine od kože mladoga jareta ili janjeta u kojoj se u antici, a i u prapovijesti, običavalo nositi vodu ili vino.

Posuda se nalazila u nekadašnjoj zbirci Šimuna Marchija, građevinskog poduzetnika iz Hvara, koji je po naravi svoga posla bio sakupio niz arheoloških i drugih različitih predmeta. Prema sjećanju njegove kćeri Marije Marchi udate Jeličić, vaza se nalazila u obitelji prije njena rođenja 1904. godine. Navodno je bila nađena u jednome grobu u Hvaru, moguće i prilikom opsežnih radova oko gradnje sadašnjega hotela »Palace«, kada je bio nađen niz arheoloških predmeta krajem prošlog stoljeća. Veći dio tih nalaza ušao je u tu zbirku jer je Marchi bio poduzetnik gradnje. Zbirka više ne postoji. Manji dio bio je otkupljen za Arheološki muzej u Splitu, a veći dio nasljednici su podijelili ili prodali između dva rata.¹ Ostatak je otkupio za svoju zbirku Centar za zaštitu kulturne baštine u Hvaru 1967. godine. Prema izjavi gospođe Jeličić, posudu su 1926. ili 1927. prodali tadašnjem hvarskom gradonačelniku dru Josipu Aveliniju. Možemo pretpostaviti da je vaza odnesena s otoka negdje između dva rata. Gjino Novak, načelnik, također tvrdi da je posuda bila nađena u jednom grobu u Hvaru. On ju je kao mladi pravnik, i tada već zaslužni kulturni pregalac u svome gradu, ponesen neobičnošću njena oblika i značenja, precizno narisao s jedne njene strane 1918. godine. Snimku tog crteža prvi put sam vidio u Hvaru 1970. godine u Centru za zaštitu kulturne baštine, ne znajući tada za podatak da je posuda bila nađena u grobu u Hvaru. U prvi sam mah pomislio kako se radi o nekoj baroknoj ili empire imitaciji antike. Mislio sam da je posuda pripadala obitelji Novak-Kerčić, a ne Marchi, što sam saznao kasnije. Nekoliko godina nakon toga je Nikša Petrić uočio na stražnjoj korici popularno pisane knjižice poznatog ruskog arheologa Vadima Mihajloviča Massona: Strana tysjači gorodov, Moskva 1966, u knjižnici Studijskog kabineta za

arheologiju JAZU, crtež posude s identičnim prizorom i oblikom kao i hvarska posuda, što je snimak posude u knjizi potvrdio.² Masson samo usputno spominje posudu kao primjer razgranatih trgovačkih veza kušansko-baktrijskog carstva koje se razvilo na helenističko-baktrijskoj podlozi i cvalo od I—IV st. n. e. Posuda potječe iz ruševina Bergama, jednog od brojnih kušanskih gradova što ih pokriva pijesak srednje Azije, a nalaze se u blizini današnjeg grada Termeza uz samu granicu, na krajnjem jugu Uzbekske SSR, prema Afganistanu. Antički grad Baktrija nalazio se južnije.

Dionizijska posuda iz Hvara

Dionizijska posuda iz Hvara, Dionizijevo lice na stražnjoj strani i prikaz Satira na prednjoj strani

Kako nakon ove frapantne analogije više nije bilo dileme o karakteru i značenju posude, kratko sam o njoj referirao na znanstvenom skupu: »Novi i neobjelodanjeni arheološki nalazi u Dalmaciji«, što ga je Hrvatsko arheološko društvo organiziralo u Vodicama u svibnju 1976.³ Dao sam kratak opis prizora i izrazio mišljenje o kulturnom karakteru posude i mogućem maloazijskom izvorištu i najavio njenu posebnu obradu, što evo i činim. Ovdje moram zahvaliti dru Veleriju Sergejeviću Titovu iz Arheološkog instituta Akademije nauka SSSR u Moskvi, kojega sam prilikom njegova posjeta Zagrebu u lipnju 1977. zamolio za točnu referencu eventualne objave posude. On je to učinio ljubaznim pismom od 3. rujna iste godine i javio mi da je posudu objavio G. A. Pugačenkov u članku »Sosud iz Termeza s vakhičeskoj scenoi«, Vestnik drevnei istorii, 1951, no. 1, str. 128—136. U istom pismu piše da su u novije vrijeme neki autori počeli sumnjati u izvornost posude, kao npr. S. P. Boriskovskaja u članku što ga je objavila u jednom od posljednjih brojeva »Soobščeniija Gosudarstvennogo Ermitaža«. Taj časopis nisam u Zagrebu pronašao, ali postojanje hvarske posude isključuje svaku sumnju u njihovu antičku izvornost. S ovim ova svojevrsna arheološko-detektivska priča nije gotova. U siječnju 1978. upozorio me kolega B. Kirigin da je dr A. Cermanović-Kuzmanović s Filozofskog fakul-

teta u Beogradu navodno vidjela posudu, kada je netko donio istu na ogled u seminar. Na moj pismeni upit, kolegica Cermanović mi je odgovorila kako je posudu vidjela prije desetak i više godina kod advokata Nižinskoga i njegove supruge u Beču, a on ju je dobio na dar od jednog svojeg klijenta. Danas se vaza nalazi u Francuskoj kod advokatovih nasljednika, i bilo je riječi da bi se dala u Louvre ili na aukciju.⁴ Slike vaze što ih reproduciramo uz članak potječu iz fototeke Arheološkog muzeja u Splitu. Zahvaljujem prof. Mladenu Nikolanciju koji me na njih upozorio i prof. Željku Rapaniću koji ih je pribavio. Vjerojatno je don Frane Bulić dao snimiti vazu za svoga boravka u Hvaru, kada je registrirao nalaz starokršćanskih lampica i drugih predmeta iz zbirke Marchi i to objavio u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, XLVII—XLVIII, 1924—25, str. 84. Možda ju je želio i otkupiti, a vlasnik se nije želio rastati od vaze. Rekao bih, naime, da su snimci načinjeni na otvorenom, vjerojatno u dvorištu kuće Marchi na trgu u Hvaru. Na žalost, don Frane ne spominje tu vazu u spomenutom izvještaju, pa tada možda i nije ni znao za nju. Razumljivo je da nije moguće ustanoviti sve pojedinosti oko historijata vaze jer su glavni akteri umrli, a oni koji su još živi više se i ne sjećaju davnih zbivanja. Zahvaljujući, međutim, činjenici što postoje dva gotovo identična primjerkaposude od kojih je hvarska sačuvana čitava, moguće je utvrditi kulturno-povijesni i kronološki okvir njihove pojave i značenja.

Budući da nije moguće dati opis naše posude iz autopsije, već samo na osnovi crteža i snimaka, neke osnovne elemente, kao što su dimenzije i boja posude, moramo dati uvjetno komparativno s primjerkom posude iz Termeza. Dimenzije vaze iz Termeza su u dužem trbušastom ovalu promjera 20,5 cm, po kraćoj osovini 18 cm.⁵ Naime, zbog svoga oblika askosa vaza je dulja nego šira, a ne okrugla, što bismo očekivali kod nekog drugog normalnog oblika amfore, vrča, kratera i slično. Sačuvana visina tijela vaze je 12 cm. Naš primjerek koji ima sačuvanu i dršku i grlić visok je još barem toliko, ako ne i više, pa s glavom lava dosiže možda i 25 cm. To bi se podudaralo s mišljenjem A. Cermanović koja, po sjećanju, veli da je vaza duga 18—20 cm, što je u drugoj brojci i točno i skoro isto toliko visoka, odnosno nešto viša s obzirom na glavu lava. Debljina stijenke termeske posude je u presjeku 3—4 mm; bile su to, dakle, posude finih tankih stijenki. Boja je crvenkasto-smeđa, obje su posude imale glatku sjajnu glazuru koja se na dijelovima površine otrla vremenom i stajanjem u zemlji ili grobu.

Posuda stoji na eliptičnoj podlozi koju okružuje donji rub, s ovoidalnim ukrasom u obliku kimatija. Kimatij od tijela posude odvaja niska od kuglica, koje vjerojatno imitiraju perle ogrlice. Na otprilike trećini visine tijela posude, od njene podloge, nalazi se ispupčena linija koja površinu dijeli u dva dijela, u gornji širi i donji uži dio. U gornjem dijelu, u dosta visokom reljefu, nalazi se prikaz niza likova. U donjem užem dijelu nalazi se, također u reljefu, niz predmeta namijenjenih kultu ili obredima žrtvovanja. Iz tijela posude izlazi, na jednom kraju duže osovine, široki grlić koji je visok skoro kao i tijelo posude. Otvor je grlića triloban ili trolisnat s izduženim i proširenim listom preko kojeg se izljevja tekućina. Grlić oko

vrata ima reljefni vijenac od lišća loze na prutu iz kojeg, ispod pruta, između listova vise mali grozdići. Nasuprot grliću i naslonjen prednjim nogama na njegov gornji rub propeo se izvrsno modelirani lav u punoj skulpturi. Svinut u luku, stražnjim nogama naslonjen na kraju duže osovine posude nasuprot grliću, on služi kao čvrsta i masivna ručka vaze. Rep je savinuo i omotao preko lijeve noge na njenom zglobu. Snažna glava lagano raširenih čeljusti pokrivena je valovitim grivom; zvijer je sva napeta kao da će upravo odskočiti preko posude.

Lav se odupire šapama stražnjih nogu o krupno lice koje svojim reljefom pokriva i ukrašava ovaj dio posude ispod lava — ručke. Lice ima veseli vragolasto nasmijani izraz. Okruglo je i punih obraza, koje smiješak kao da je još više razvukao. Modelacija očnih kapaka i naglašenih obrva iznad očiju, svinutih u luku, također pridonose tom veselom izrazu lica. Nos je malo spljošten, a podebljane čulne usnice također su razvučene u smiješak. Po sredini čela nalazi se, koliko se može razaznati, čuperak kose, a ostalo pokriva vijenac od lišća loze i grozdova, od kojih dva pokrivaju mjesta gdje bi trebale biti uši. Između lišća i grozdova izbijaju vitice loze i široka vrpca koja je upletena u lozin vijenac. Tako je čitavo lice uokvireno vijencem lišća, grožđa, vitica i vrpca, i ono blaženo promatra iz toga lijepog ukrasa. Prikazano je, nema sumnje, lice samoga Dioniza u veselom razblaženom pijanstvu.

Desno od lica započinje prikaz koji se sastoji od deset likova. Prva je ženska figura okrenuta leđima, glava joj je okrenuta nalijevo prema Dionizovu licu. Desna joj je ruka podignuta i savinuta nad glavom, u njoj drži mali tamburin ili def kojim daje takt. Lijevom rukom podiže i drži kraj svoga dugog hitona, ispod čijih nabora nazire se gipko mlado tijelo izvinuto u plesnom pokretu. To je menada pratiteljica Dionizova, članica njegova svetoga zbora thiasosa što ga u veseloj pijanoj buci prati u njegovim lutanjima svijetom.

U manjem razmaku od menade stoji uspravna muška figura glavom okrenuta nadesno. To je središnji Dionizov lik. Crte njegova lica i frizure nisu prepoznatljive, što je slučaj s gornjim dijelovima i ostalih likova. Tijelo mu je blago prignuto i oslanja se na lijevu nogu. U desnoj ruci, koja je svinuta u laktu, drži žezlo thyrsos, koje na vrhu završava borovom šiškom. Lijevom rukom se lagano oslanja na leđa i desno rame djevojke koja stoji ispred njega. Sa te ruke spušta se u bogatim naborima njegov ogrtač himatij koji je prebačen preko leđa tako da grudi ostavlja gole, sviija se oko nogu koje pokriva, a ostavlja otkriven dio bedra.

Djevojka do Dioniza također stoji uspravno. Gornjim dijelom tijela lagano je okrenuta nadesno, a glava joj je okrenuta nalijevo, tako da se ona i Dioniz gledaju. Odjevena je u dugi hiton koji ističe oblike tijela, osobito bedara, pa daje dojam tanke, prozračne tkanine. Reklo bi se da je spojen na ramenima i potpasan pod grudima. U lijevoj ruci drži liru po kojoj prebire prstima desne ruke. Prikazana je još jedna menada ili pak sama Arijadna, Dionizova ljubavnica i poslije žena, s otoka Naksosa. Do njene lijeve noge prikazana je životinja, po svoj prilici pantera, u koju se

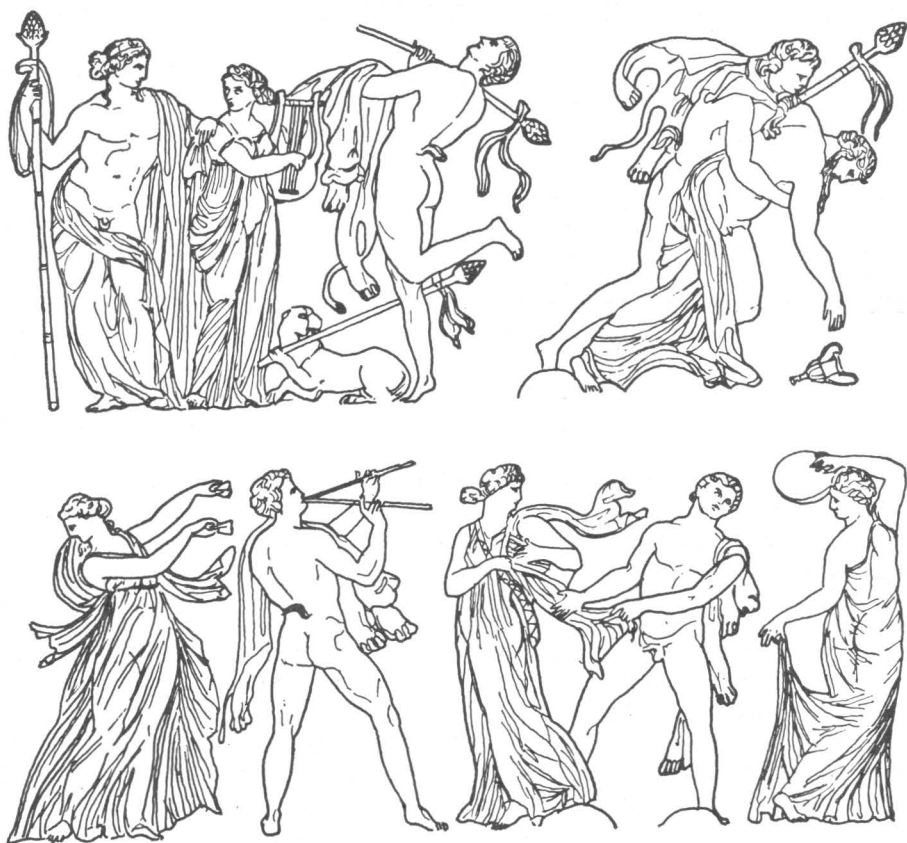
Dioniz bio preobrazio u Orhomenu pred kćerima Minijadovim. Pantera šapom drži pali thyrsos i grize ga.

Slijedeća figura prikazuje mladoga satira u zanosnom plesu. Tijelo mu je golo a okrenut je leđima. Glava mu je zabačena unazad i okrenuta nalijevo i leđa su mu malo nagnuta unatrag. Odupire se na vršcima prstiju istegnute desne noge, a lijevu je savinuo u koljenu i zabacio unatrag prema gore u pokretu plesne vrtnje. Lijevu je ruku istegao prema sviračici lire i preko ruke mu visi životinjska koža, zasigurno nebris, koža mladog jelena, odjeća bakanata i bakantkinja. Desnom drži thyrsos naslonjen preko desnog ramena, iz čijeg se vrha sa šiškom izvijaju vrpce.

Nakon malog razmaka, sada ispod grla posude, nalaze se prikazane dvije figure. Jedna pridržava drugu, mladi silen pridržava starijega bradatoga koji se pijan opustio i ispruženim rukama želi dohvatiti kantharos, Dionizov pehar koji leži na zemlji. Na našoj fotografiji to se slabo vidi, ali kako scena u svim pojedinostima oponaša prikaz na čuvenoj vazi Borghese, nema sumnje o čemu se radi. (Vidi crtež thiasosa s vaze Borghese.) Tijelo mu je polugolo jer mu je odjeća spala i pokriva mu u naborima bedra i noge. Mladi satir koji ga pridržava također je gol, na leđima mu je razvijan nebris, vjerojatno od snažnih pokreta. Skupina unosi pijano-komičnu notu u cjelokupni prikaz.

Prikaz se produljuje na drugoj strani vaze. Prva je na redu menada koja pleše, ruke su joj ispružene i povinute u ritmu plesa, a tijelo omotano bogatom draperijom haljine ispod koje se ističu bedra. Okrenuta je malo nalijevo, a glavom na njeno desno i povinuta trupom prema natrag. Slijedeći je lik mladoga satira, gola, snažnog tijela. Okrenut je leđima i ima mali repić. Preko lijevog ramena prebacio je nebridu, glavu je okrenuo nadesno i svira u dvojnu sviralu aulos. Tom svojom svirkom kao da prati veselo natjeravanje slijedeće menade i mladoga satira. Ona stoji uspravno, glavom okrenuta nadesno, a tijelom nalijevo. Desnom rukom pridržava dio svoje odjeće ili neku veliku maramu koju nestašni satir nastoji s nje skinuti. I njeno se tijelo mladenački gipko ističe ispod nabora hitona koji joj seže do poda, kao i ostalim menadama. Satir je gol, uspravan, raširenih nogu, malo povinut unatrag, glave okrenute nadesno, nogama kao uprt o tlo, rukama grabi odjeću menade u želji da je s nje strgne. Na lijevom ramenu ima prebačenu nebridu. Time završava reljefni prikaz u gornjem dijelu posude.

Ispod razdjelne linije nalazi se u reljefu prikazan niz različitih žrtvenih predmeta i atributa. Osam ih je, i niz se tri puta ponavlja oko posude. Prvi je bukranij, goveđa lubanja ukrašena vrpcama i girlandama. Drugi je vrč — oinochoe, s izduljenim, po sredini stisnutim grličem i ručkom uzdignutom iznad grlića. Treći je *cultrum*, široki nož za klanje žrtvenih životinja. Četvrti je *aspergillum*, škropilo, čija je ručka oblikovana u formi goveđe noge s razdvojenim kopitom. Peta je *patera*, plitica za krv žrtvene životinje na čijem je izbočenom srednjem dijelu umbu prikazana glava male meduze. Šesta je sjekira s kratkom ručkom, *dolabra* ili *ascia*. Sedma je kutlača, *simpulum* za uzimanje žrtvene tekućine vina. Osmi je kapa ili šljem sa šiljastim završetkom, *apex*, koju je nosio svećenik pojedinog božanstva *fla-*

Crtež dionizijskog reljefa s kratera Borghese

men, a posebno Jupitrov flamen *Dialis*. Kapa ima neke ukrase, a na termeskom primjerku vidljivi su i držači ispod podbratka.⁶

I hvarski i termeski askos, s identičnim oblikom i dionizijskim prizorima i žrtvenim predmetima, bez sumnje su proizvod iste radionice. Stvaraoci takvih posuda s reljefima ili reljefnim aplikama u prvom su redu pergamski majstori. Pergamon je u drugoj polovini trećeg stoljeća pr. n. e., pa sve do naše ere i kasnije, jedan od glavnih, ako ne i najglavnijih središta umjetničkog stvaranja u čitavom helenističkom svijetu. A prijateljstvo pergamskih vladara s rimskom državom omogućilo je zračenje tih utjecaja daleko na zapad, pa je i aretinska keramika pod izravnim utjecajem lončarskog stvaranja u Maloj Aziji i Siriji. Pri tome treba razlikovati koroplastičnu reljefnu keramiku, koja je izrazitiji pergamski proizvod od crveno glazirane »pergamske« keramike tankih stijenki oblika uglavnom plitica i kupa, tj. šalice i čaša, koja je šire helenistički proizvod sa središtima

i u samom Pergamonu, ali i u Siriji, Antiohiji, te na Samosu, Delosu, Ateni i u Mezopotamiji.⁷

Reljef na askosu gotovo potpuno oponaša dionizijski reljef sa čuvene vaze Borghese. To je krater izrađen od penteličkog mramora koji je bio nađen u Rimu, a danas se nalazi u Louvreu (vidi crtež). Identičan reljef nalazi se i na dva jednaka kratera koja su bila izvađena iz potopljenog tereta umjetničkih predmeta sa dna u moru kod Mahdije, između Suse i Sfaxa, u Tunisu. Ti su krateri također izrađeni od penteličkog mramora i gotovo su točna replika kratera Borghese i bili su, kako veli Rostovcev, potpuno novi kad su otpremljeni iz Atene gdje su ih izrađivali.⁸ Po svemu sudeći, krater Borghese, kao izvrstan proizvod helenističke umjetnosti, mnogo su podražavali bilo u mramoru kao original, bilo u prostijoj ali zato ne manje elegantnoj lončarskoj izradi. Može se pretpostaviti, kako ističe G. A. Pugačenkov, da je i reljef na krateru Borghese kopija nekog monumentalnog reljefa s nekog poznatog Dionizova oltara ili hrama koji do nas nije dopro.⁹

Krateri iz Mahdije i sličan krater koji je bio nađen pri iskopavanjima u Aleksandriji, po stilskim oznakama datiraju se u II—I stoljeće pr. n. e. Teret kod Mahdije Rostovcev datira nešto malo prije 86. p. n. e. On ne misli da je teret dio Sulina plijena, koji ga je dao otpremiti u Italiju, nego normalan trgovački teret robe koja je u Italiji imala izvrsno tržište, o čemu dovoljno svjedoče nalazi helenističkog porijekla u Pompejima i Herculaneumu, a i niz drugih podvodnih nalaza otkrivenih u posljednjim desetljećima. Dakle, niz takvih posuda helenističkog razdoblja ukazuje na više ili manje izravnu vezu sa scenom tipa kratera Borghese.

Da je Pergamon bio središte izrade takvih posuda, osim brojnih nalaza takvih reljefnih vaza, potvrđuje i činjenica da je u njemu bilo i jedno od najpoznatijih Dionizovih svetišta antičkog svijeta. Jedinствeno po svome smještaju, na strmoj zapadnoj kosini pergamske akropole, s teatrom koji je mogao primiti 10.000 posjetilaca, svetište je uključivalo i elegantni Dionizov hram u jonskom stilu podignut na visokom postolju na sjevernom kraju 250 m duge terase s portikom. Prema nekim mišljenjima, upravo je taj hram, i drugi slični u Pergamonu, uzor rimskim hramovima s visokim postoljima.¹⁰ Pergamski vladari, koji su sebe i svoj grad smatrali nasljednicima atenske političke moći i kulture, oponašali su Atenu u razmještaju svetišta u gradu, pa su svetište Dionizu postavili ispod svoje akropole, kao što su središnje mjesto na njezinu vrhu namijenili Ateni. Pergamski majstori pak preuzimali su motive atenskih umjetnika i dalje ih razrađivali iz kratera u penteličkom mramoru na svojim reljefnim vazama.

Zanimljiv motiv žrtvenih atributa i pribora u donjem dijelu askosa također je skoro potpuna reprodukcija s jednog drugog umjetničkoga spomenika. Na frizu hrama božanskoga Vespazijana, što ga je Tit započeo graditi svome ocu a dovršio ga Domicijan 81. n. e. i zatim posvetio obojici pretahodnika, na rimskom Forumu između hrama Konkordije i portika Deorum Consentium ispod Kapitolja, prikazani su u raskošnom mramornom ukrasu kasete, kimatija, florealnih motiva isti žrtveni atributi i predmeti: bukranij, apex, aspergilum, oinohoe, cultrum, patera, sjekira i simpulum.¹¹ Veliki

blok s reljefom čuva se u zbirci tabularija. Ovakvi prikazi susreću se i na drugim spomenicima rimskog carskoga razdoblja, žrtvenicima i plastici, i to nam ukazuje da naš askos možemo datirati u prvo stoljeće naše ere ili već u njezin početak.¹²

Prisutnost te posude u arheološkoj ostavštini antičkog Hvara ne iznenađuje nas. Položaj hvarske luke je takav da su u svim razdobljima lađe koje su morale proći tim putem s istoka prema zapadu i obratno, morale tu baciti sidro. Jedna takva lađa, s teretom s istočnih maloazijskih obala, donijela je jednoga dana i tu posudu na otok. Komunikacije naše obale, pa i otoka s tim krajevima potvrđene su od davnih vremena neolitika i metalnih razdoblja, pa sve do arhajske i klasične antike.¹³ Prisjetimo se i poznate činjenice da su prema Herodotu (I, 163. 1) upravo Fokeici, vrsni pomorci i kolonizatori zapadnog Sredozemlja, bili prvi od Helena koji su uplovili u Jadran.¹⁴ Struja orijentalaca i orijentalnih proizvoda prema nasoj obali bila je trajna u toku čitave antike. Salona, Jader, Senia, Pola, Aquileia pune su orijentalaca, što natpisi i kultovi jasno pokazuju. Velik broj vojnika VII legije, koja je sedam desetljeća bila posada u logoru Tiluriumu (Trilju) potjecao je iz Male Azije. I Fokeja i Smirna bile su svojevrsne luke Pergamona. U Saloni je sačuvan poklopac sarkofaga u kojem je bio pokopan Tit Flavije Trofimas koji izričito navodi svoje porijeklo Smyrnaeus (Abramić, VAHD, LII, 1935—1949, 4, natpis II st.). Bila je prema tome trajna i ljudska i trgovačka potreba održavanja veza između za ono vrijeme dosta udaljenih krajeva. Trgovačka roba koja je bila u potražnji i modi nikada nije poznavala udaljenost kao zapreku. I kao što je pergamski askos stigao na područje Baktrije, gdje su se stjecali karavanski putovi kojima se prevozila kineska i indijska svila, koju su rimske dame flavijevskog vremena naročito cijenile, tako je stigao i do Hvara, duž trgovačkog pomorskoga puta koji je vodio našom obalom prema Akvileji, padskoj Galiji i dalje.

Dionizijska religija bila je jedna od najomiljenijih i najraširenijih u svijetu Grčke i Rima, i to u svim klasama podjednako.¹⁵ Iz nje su nastali najviši dometi grčkoga duha u tragediji i komediji, kao i u svim ostalim umjetnostima. Dionizov kult donosio je čulnu radost i zadovoljstvo i mogućnost bijega iz svakidašnjice, i slobodnom čovjeku i robu podjednako. I u našim krajevima gdje se vinova loza gaji od pradavnih vremena¹⁶ taj je kult imao duboke korijene. Vinorodni Pharos na svojim novcima stavlja pored ostalih likova i glavu Dionizovu i njegov omiljeni pehar za piće kantharos, a susjedna Issa na kojoj se, prema Agatarhidu iz Knida, dobivalo najbolje vino staroga svijeta ima na novcu grozd. Taj je kult doživio svoju popularnost i u rimsko vrijeme, sada u liku rimskoga Libera koji se na susjednim otocima Braču i Korčuli u natpisima javlja sa zanimljivim pridjevom *torcle(n)sis* od *torculum* — tijesak za grožđe.¹⁷ Jednom riječju, gdje se uzgajala vinova loza, tu se poštivao i Dioniz — Liber sa svim odgovarajućim manifestacijama narodnih običaja, vjerovanja i veselja. Kao ni za jedno grčko božanstvo, za Dionizovo rodno mjesto Nysu natjecalo se desetak antičkih mjesta s tim imenom, od Atlantskog do Indijskog oceana, od Trakije do Baktrije.¹⁸

Hvarski askos s veselim prizorima Dioniza i njegove pratnje došao je dakle u jednu sredinu u kojoj su postojale i gospodarske i ideološke pretpostavke za njegovo prihvaćanje i upotrebu, kojoj s obzirom na neobični oblik i istočnu estetsku dotjeranost možemo pretpostaviti i kulturnu svrhu. Vrijeme prvoga stoljeća kada je askos datiran bilo je razdoblje mira i procvata čitave naše obale. U uvalama naših otoka posjednici vinograda i maslinika podižu ladanjske zaseoke, villae rusticae, čije ostatke u priličnom broju susrećemo i na Hvaru.¹⁹ Njihove kuće i stolove ukrašavale su posude s istoka i zapada. Jedan primjerak toga nasljedstva došao je, eto, do nas u obliku ovoga askosa koji nam po tko zna koji put svjedoči o trajnoj otvorenosti našeg otoka strujanju materijalnih i duhovnih dobara i visokoj kulturnoj i estetskoj razini njegovih stanovnika, u ono davno prohujalo doba. Nije lako arheologu neprestano obnavljati i tražiti život u krhotinama. Akademik Fisković nam je svojim radom pokazao kako u tome treba ustrajati. Zato smo mu trajno zahvalni.

BILJEŠKE

¹ F. Bulić, *Trovamenti antichi cristiani nella città di Hvar (Lesina)*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (= VAHD)*, XLVII—XLVIII, 1924—25, str. 84—85.

² V. M. Masson, *Strana tysjači gorodov*, izdateljstvo »Nauka«, Moskva 1966, str. 52—53. Zahvaljujem kolegi Nikši Petriću, koji me upozorio na ovu analogiju. Isto tako dugujem zahvalnost kolegici dr Maji Parović-Pešikan iz Arheološkog instituta u Beogradu, prof. dru Radoslavu Katičiću iz Instituta za slavensku filologiju Sveučilišta u Beču i prof. Petru Mamiću iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu za njihovu pomoć u nabavljanju referenci iz ruskih časopisa.

³ M. Zaninović, *Novi prilozi arheološkoj topografiji Hvara*, *Novi i neobjelodanjeni arheološki nalazi u Dalmaciji*, Izdanje Hrv. društva (u tisku), predviđeno izići jesen 1978.

⁴ Zahvaljujem kolegici prof. dr Aleksandrini Cermanović-Kuzmanović na ovoj obavijesti.

⁵ G. A. Pugačenkova, *Sosud iz Termeza s vakhičeskoj scenoi*, *Vestnik drevnej istorij*, 1, Izdateljstvo Akademii nauk SSSR, Moskva 1951, str. 128—136, sl. 1, str. 129. Posuda se danas nalazi u Historijskom muzeju Uzbekske SSR u Taškentu.

⁶ *Ibid.*, sl. 3, str. 131.

⁷ M. Rostovcev, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, III ed., 1959, str. 651—54, tabla LXXIII na str. 653. Uspor. i Excursus IV, u trećem svesku istoga djela: F. O. Vaagé, »Pergamene Ware«, str. 1639—42. Najnovije djelo koje mi nije bilo dostupno: J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, *Pergamenische Forschungen*, Bd. II, Berlin 1968. Kolega Z. Brusić me obavijestio da je ovu vrst keramike pronašao na gradini Mrdakovići kod Skradina, što ukazuje da je pergamska roba stizala na našu obalu i prije rimskoga vremena. Zanimljivi primjerak koroplastične dionizijske posude također istočnog porijekla objavio je: M. Suić, *Kasnoantička enofora iz Burnuma, Diadora*, 1, 1959, str. 95—105.

⁸ M. Rostovcev, o. c., tab. LXXXIII, str. 746.

⁹ G. A. Pugačenkova, o. c., str. 132.

¹⁰ E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, Istanbul 1970, str. 85.

¹¹ E. Nash, Bildlexicon zur Topographie des antiken Rom, zweiter Band, Tübingen 1962, str. 504, sl. 1323. I ovo stavljanje reljefa na friz nastaje pod pergamskim utjecajem. To je prvi načinio Eumen II (197—159 pr. Kr.) nakon svoje pobjede nad Galima, kada je na frizu gornjeg kata veličanstvenog propylona Atenina hrama na vrhu pergamske akropole dao isklesati frizove s bukranijima i girlandama, te oružje pobijedenih Gala. Obnovljeni Prokylon danas se nalazi u Vorderasiatisches Museum u istočnom Berlinu.

¹² Uspor. i G. A. Pugačenkov, o. c., str. 133.

¹³ M. Nikolanci, Arhaiski import u Dalmaciji, VAHD LXVIII, 1966, str. 89—114; G. Novak, Kolonizacija Grka na istočnoj obali Jadranskoga mora, VAHD LXVIII, 1966, str. 119—132; D. Rendić-Miočević, I Greci in Adriatico, Studi romagnoli, XIII, 1962, str. 39—56.

¹⁴ L. Braccesi, In margine alla navigazione adriatica dei Focei, VAHD LXVIII, 1966, 127—131; Isti, Grecità adriatica, Bologna 1971, str. 27—34.

¹⁵ Iz golemog broja djela o ovoj problematici navodimo samo neka novija i poznatija: F. Otto, Dioysos: Mythos und Kultus, Frankfurt 1933; M. Bieber, The Greek and Roman Theater, Princeton 1939, (novo izdanje 1971); M. Nilsson, Geschichte der griechische Religion, I³, München 1967, str. 564—603; II² 1961, str. 341—350; K. Kerenyi, Dionysos, Archetypal Image of Indestructible Life, Bollingen Series LXV-2, Princeton 1976; M. J. Vermaseren, Liber in Deum, L'apoteosi din un iniziatio dionisiaco, Leiden, E. J. Brill, 1976.

¹⁶ M. Zaninović, Iliri i vinova loza, Godišnjak Akademije BiH, XIII, 1976, str. 261—272.

¹⁷ CIL III 3093, 3094 Škrip na Braču, CIL III 3065 = 10088 Žrnovo na Korčuli. M. Zaninović, Tri antička reljefa s otoka Hvara, Opuscuala archaeologica, VI, Zagreb 1966, str. 18—22; J. Medini, Rimska i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana, Materijali XIII—IX Kongres SADJ, Zadar 1976, str. 194—195.

¹⁸ A. Hermann, Nysa, PWRE, Bd. XVII, 2, col. 1654—61.

¹⁹ M. Zaninović, Neki primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalsko-otočkom području Dalmacije, Arheološki radovi i rasprave JAZU, IV—V, 1967, str. 357—377. Isti, O naseljenosti otoka Hvara u antičko doba, VAHD, LXVIII, 1966, str. 195—213.

THE ASKOS WITH DIONYSIAN SCENE FROM HVAR

By Marin Zaninović

A vase in the form of an askos was found in a grave in Hvar at the end of last century. Today it belongs to a private collection in Paris. The Dionysian scene on it is the exact replica of the scene on the Borghese crater in Louvre and the crater found in a sunken ship near Mahdia in Tunisia.

An identical askos was found in Thermes in the Soviet republic Uzbekistan on the Afghanistan frontier in the former area of ancient Kushan-Bactrian state. The vases originate from Pergamese workshops and can be dated in the 1st century A. D. owing to the relief with eight sacrificial attributes on the lower parts of vases, which are almost an identical replica of the sacrificial attribute frieze on the architrave on the divine Vespasianus and Titus temple on the Roman Forum.

Both Hvar with its port, and Thermes are situated on the ancient traffic routes. Goods from Asia Minor were from ancient times also transported to the

east of the Adriatic coast, and in Roman times numerous Orientals came from those regions, together with their merchandise and objects of art such as this unique vase. The Dionysian tradition was always very alive on Hvar in antiquity, as this island has always been a wine growing centre. The Greek polis Pharos, today Stari Grad, lying in the central, wine growing district of the island, minted its own coins in the 4th century B. C. with Dionysius' head on the obverse and his cantharos vase on the reverse face of the coins. Obviously, these were economical and ideological presumptions for the acceptance of such a vase on this island. Its discovery confirms the trading importance of antique Hvar and a high cultural level of people who possessed the vase and used it either for their private, or — with regard to its shape and decoration — for their cult purposes.